

POSZLER GYÖRGY

Az Önértékelés Válaszútjai

TRIANON ÉS IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS*

„Az irodalom fogalma tehát relatív: mást jelent a XVIII. század végén, mint a XIX. század közepén... Jogos és tanulságos az irodalom történetének bármely szempontból való áttekintése... de a magyar irodalomtörténet, mely az irodalom egészét öleli fel, csak egyféle lehet... Nem indul ki egy előre megállapított s csak a mai felfogást tükröző meghatározásból, hanem a történeti valósághoz híven, a legtürelmesebb elfogulatlansággal bontakoztatja ki az irodalom egyre tisztább s határozottabb képét az eredet ködös zűrzavarából.” (Horváth János)

„Irodalmunk európai: első királyaink óta teljes akarattal és tudatossággal csatlakozott kultúránk a Nyugathoz, a Kereszténységhez: és régi pogány kincseit nemcsak kihalni engedte, hanem úgyszólván készakarva irtotta ki, hogy a nyugati kultúra évezredes törzsébe ojtva, egészen új életet kezdhessen... A magyar irodalom ebbe a hagyományba kapcsolódik... ez a vér, ez a nedv hatja át azóta állandóan és minden ízében, és története része az európai nagy hagyomány történetének... S azóta a magyar lélek együtt érez és él, szenved, vonaglik a Nyugat lelkével” (Babits Mihály)

„Az a korlátolttság, mit Berzsenyiné – különösen prózai műveiben és leveleiben – sokszor észreveszünk, innen van. Kölcsey kritikája után felpanaszolja Kazinczynak, hogy a támadást sok helyén még nem is érti. Ezt a nagy művészenit is körülzárta keleten lakó faja fátuma... Vajon lesz-e egyetemes értelme valaha annak a kultúrának, melynek ennyi nagy tragikus hőse van? Kitörölhet-e a jövő ennyi mártír életet az ember elvégzett munkájából? Forr a világ bús tengere, ó magyar!” (Szabó Dezső)

Három jelzés irodalmunk értelmezési lehetőségeiről. '8-ból, '13-ból és '12-ből. Tehát néhány évvel a '18–19-es kataklizma és Trianon előtt. Az első szigorúan szaktudományos gondolatmenetben fogant, a másik kettő művészi irodalomtörténeti esszében. A szigorúan szaktudományos gondolatmenet önelvű, belső irodalmi szempontokat keres az irodalmi fejlődés rajzához. A két művészi irodalomtörténeti esszé nem önelvű, külső nemzeti-művelődéstörténeti szempontokat keres az irodalmi fejlődés rajzához. De ellentétes irányban keresi. Az egyik közös európai-keresztény vonásokat, a másik eltérő faji-nemzeti vonásokat keres. A szigorú szaktudományban fogalmakról van szó, amelyekkel a nemzeti irodalom története megírható. A művészi esszéekben szempontokról van szó, amelyekkel a nemzeti-irodalmi sorsvizsgálat elvégezhető.

Azaz adottak az irodalomra vonatkozó szaktudomány belső és az irodalommal példálódzó sorsvizsgálat külső, egymástól élesen eltérő szempontjai és lehetőségei. E szempontok és lehetőségek kapnak erőteljesebb hangsúlyokat a történelmi fordulat után. A háború elvesztésének, a polgári forradalom bukásának, az álforradalmi vörös és az ellenforradalmi fehér terror rossz akciójának és reakciójának, az ország feldarabo-

* Az MTA I. Osztályának 2000. V. 11-én rendezett ülészakán elhangzott előadás változatlan szövege.

lásának, Trianonnak árnyékában. E történelmi és pszichológiai mélyponton. Amelynek következtében a köztudat és közérzet nem egyszerűen a félnagyhatalmi lét illúziójából az egész kisországi lét illúziótlanságába zuhant. Hanem el kellett viselnie az illúzióból illúziótlanságba váltást kísérő indulati hullámokat is.

E helyzet hozta magával, hogy a szellemi élet különböző pontjain előtérbe került a kérdés: mi történt, hogyan történt és miként történhetett. Amely kérdéssor nemcsak a társadalmi és történelmi helyzetfelmérés, hanem a szellemi és erkölcsi önértelmezés kínzó igényét is jelentette. Am e kérdés már nem Babits korábbi kérdése. Amiből esszéremeke, *A veszedelmes világnézet* született. Hogy miként történhetett a háború, az ész gyalázata? Hanem az utolsó évek későbbi kérdése. Hogyan történhetett a háború következményrendszere, a nemzet megtörettetése? Mi vezethetett a bukáshoz? A kérdésre három fontos művészi és elméleti válasz is érkezett. Történelmi, társadalmi, erkölcsi, szellemi, irodalmi földcsuszamlásról és működészavarról tanúskodván. Szabó Dezső: Az elsodort falu – '19-ből. Szekfű Gyula: Három nemzedék – '20-ból. Horváth János: Aranytól Adyig – '21-ből. A romantikus-patetikus irányregény az értelmiségi-féltelmisségi ifjúság érzelem- és indulatvilágát, a megrendült-felkavaró történelmi nagyságú a meditatív hajlamú humánértelmisség eszmény- és gondolatvilágát, a komoran töprengő irodalomtörténelmi nagyértekezés az eligazítást kereső szakértelmisség ízlésvilágát és tudásanyagát szólítja meg. Mindhárom írás – Szekfű könyvének alcíme utal is rá – a hanyatlás folyamatát ábrázolja. Történelmi, társadalmi, erkölcsi, szellemi, irodalmi eszmény- és értékvesztést. Mindhárom írásban – bár nem egyforma hangsúlyval és színezettel – fontos mozzanat az asszimiláció és jelképes figura Ady Endre.

Szabó Dezső romantikus-patetikus irányregényében a magyar arisztokráta és asszimiláns nagypolgár világának teljes bukása. A történelmi sors szálai tősgyökeresek és nem tősgyökeresek, asszimilálók és nem asszimilálódók párharcában szövődnek. Legfeljebb a falusi középbirtokos nemes (valódi Jókaihős-reinkarnáció) és az egészséges parasztlány házassága ígérheti egy az eredendő természetnek megfelelőbb jövő lehetőségét. E dilemmában példázza a naiv Ady-allegória a legjobb faji erők elbukásának tragédiáját.

Szekfű Gyula megrendült-felkavaró történelmi nagyságú a liberalizmus három nemzedékének krónikája. Hanyatló kor – Széchenyi konzervatív reformprogramja és a '18-as radikalizmus nemzeti katasztrófája között. Doktrinerrá vált liberalizmus és színvonalát veszített konzervativizmus kiüttalan harcába robban be az asszimiláció első, szerves, megroppanást nem hozó és második, szervetlen, megroppanást hozó hulláma. A folyamat végén Tisza és Ady, a visszatérés lehetőségét és lehetetlenségét jelképező tragikus figurák.

Horváth János komoran töprengő irodalomtörténelmi nagyértekezésében a Petőfi-Arany, de főleg Arany fémjelezte nemzeti klasszicizmus normát jelentő művészi, ízlésbeli, erkölcsi, jellembeli tradíciójának elvesztése. A folyamat közepén asszimilációval súlyosított nemzedékváltás. Az elemzett periódus elején Arany, a végén Ady egymással lehetőségben egyenlő, megvalósulásban nem egyenlő alakja. Amennyiben Arany megteremtette, Ady elveszítette a klasszika azonos szinten való folytatásának lehetőségét.

E kérdések és válaszok hozzák létre a Trianon utáni, a két háború közötti kor irodalomértelmezésében a jól észrevehető eltolódást. Ez eltolódás egyszerre tartalmi és műfaji változás. Tartalmilag megmarad ugyan az irodalomtörténet-írás önelvű, szaktudományos fejlődése. De megjelenik mellette egy a mi történt, hogyan történt, mi

ként történhetett kérdéseire válaszolni kívánó populáris irodalomtörténet-írás. Műfajilag pedig az önelvű szaktudomány értekezésformája mellett érvényesül a populáris irodalomtörténet-írás jobb esetben esszé-, rosszabb esetben publicisztika-formája. Ez utóbbi populáris esszéisztikában és publicisztikában kerül előtérbe az irodalomban megjelenő nemzeti jellemnek, azaz a nemzetkarakterológiának és az irodalomban kibontakozó nemzeti sorsnak, azaz sorsvizsgálatnak a kérdéses elméleti tendenciája. Így válik a kor irodalomértelmezésében két vonulat dominánssá. Az első a főként Horváth János életművében és a magyar szellemtörténeti iskolában kibontakozó, önelvűsége törekvő tudományosság. A másodiknak két változata is van. Az egyik a Babits Mihály vonzásában (Babits-iskolának nevezném) és később az úgynevezett urbanus táborban kibontakozó, a magyar és európai fejlődés egységét kutató esszéisztika és publicisztika. A másik a Szabó Dezső vonzásában (Szabó-iskolának nevezném) és később az úgynevezett népi táborban kibontakozó, a magyar fejlődés különállását vizsgáló esszéisztika és publicisztika. E két utóbbiban – természetesen – a hazai polgárosodásnak és a polgárosodás minőségének a megítélése megkerülhetetlen. Essék néhány szó e két vonulatról. Megjegyezni kívánom azonban, hogy gondolatmenetemben szigorúan a kérdéses szövegekre támaszkodom. És minden aktuális, különösképpen politikai allúzió határozott elkerülésére törekszem.

Az önelvűsége törekvő tudományosság az első lépcsőben főként Horváth János munkásságát jelenti. Nagystílú, a pozitívizmus hagyományát és a szellemtörténet hozamát is beépítő nemesen konzervatív szintézis. Egyfelől az irodalmi fejlődés állandójára, írók és olvasók művek által közvetített viszonyára-, másfelől az irodalmi fejlődés változójára, az ebben kialakuló lelki azonosságra, ízlésre épül. A változó és állandó elemek összege a legmagasabb fogalom, a korszakolás alapját is képező irodalmi önreflexió, az irodalmi tudat. E fogalomrendszerre épül a teljes fejlődést áttekintő vázlatokból, nagy korszak-összefoglalásokból, részmonográfiákból és részmonográfia értékű egyetemi kollégiumokból összeálló, mindenkitől ismert szintézis. A homályos kezdetől Ady Endréig. És egyes utalásokban tovább is.

Az önelvűsége törekvő tudományosság a második lépcsőben főként a magyar szellemtörténeti mozgalmat jelenti, Horváth munkásságával párhuzamosan és közreműködésével is indul a Minerva. És benne bontakozik a szellemtörténeti iskola. Német alapokon nyugvó, a pozitívizmussal szemben kidolgozott ismeretelmélettel, historicista fogalomrendszerrel, ebbe illeszkedő pszichológiával. A középpontban a normatív, szubjektív és objektív szellem egységét képező korszellem. Ezt elemző eszme- és stílustörténettel, teremtő lélektani intuícióval. Magyar elméletét Diltheyre, Wildelbandra, Sprangerre támaszkodva Pauler, Halasy-Nagy, Thienemann fogalmazzák. És az *Irodalomtörténeti alapgazdaságokban* Thienemann foglalja nagystílusban össze. A magyar és az európai irodalom szerkezeti azonosságát kimutatva; a szellemi fejlődést a szerző, a szöveg és az olvasó felől egyszerre vizsgálva. Mintha Horváth kategóriáit is beemelte volna a szellemtörténet fogalomrendszerébe.

Megjegyzendő: Horváth életműve és a szellemtörténeti iskola a tudomány európai fejlődésével nagyrészt együtt mozog. Bennük a három, a különböző irányzatokban szétváló elem, szerző, mű és olvasó együtt vizsgálódik. A szellemtörténészek a német tudomány fejlődésével teljes összhangban vannak. Igaz, a tudományfejlődés több pontján új módszerek jelentkeznek. A tizes évektől kezdve fokozatosan bontakozik az orosz formalizmus, a prágai strukturalizmus, az angolszász újkritika. Módszerek, ame-

lyek a műre, a szövegre, vagyis az irodalmiságra, az esztétikumra koncentrálnak. Ám ami a szaktudományban idehaza történik, egyáltalán nincsen ettől messze.

Az önelvűsége törekvő hazai tudományosság ez önfejlődését keresztezi a háborús összeomlás. Az erre adott különböző válaszváltozatok éltetik a felvirágzó populáris-esszéisztikus-publicisztikus irodalomtörténet-írást. Az inspiráció és a kiindulópont mindkét változatban, az úgymond Babits- és Szabó-iskolában is egyértelműen megfogalmazódik. Szerb Antal a szellemi értékek iránti lojalitás kötelességét akarja felmutatni a szétdarabolt nemzettestben. Farkas Gyula az irodalmi múltból kíván erőt meríteni a széttördelt ország és nép számára. Németh László a következő történelmi, szellemi, erkölcsi veszedelemre való felkészítést tartja szem előtt. Féja Géza célja nemzeti létünk és sorsunk lényegének felmutatása az irodalom történetében.

Tehát válasz a háborús összeomlás, a forradalmak és Trianon okozta szellemi-erkölcsi kihívásra. Ez tolja előtérbe a nemzeti karakter vizsgálatát. A nemzetkarakterológia kérdéses tudományát. Jelentkezik a populáris-esszéisztikus-publicisztikus irodalomtörténet-írás mindkét variációjában. De megvan az önelvűsége törekvő tudományosságban is. És a karaktervonások – ne csodálkozzunk rajta! – többszörösen egymásba folynak. Emlékezetesek e törekvés XIX. századi előzményei. És Szekfű – a *Mi a magyar?* címen szerkesztett kötetében – az előtérbe is helyezi. Miként tanúskodnak a művészetek és a tudományok a nemzeti karakter minőségeiről? De az egész tendenciában Prohászka Lajos akkor híressé vált könyve, *A vándor és a bujdosó* látszik a legfontosabbnak. A német és magyar jelleg furcsa párhuzama. Nyugtalan, metafizikus-transzcendens német vándor, bénult, fatalista-immanens magyar bujdosó. Történelmi egymásrautaltság. De érdemes megjegyezni. Nem a változó nemzeti történelemből lesz állandó nemzeti karakter, hanem az állandó nemzeti karakterből lesz változó nemzeti történelem.

Ezt vitatja – magas szinten – Babits Mihály, – nem magas szinten – Féja Géza. Babits a német karakterhez való viszonyítást, az abból levezetett meghatározást tagadja. És úgy véli, nem az állandó nemzeti karakterből lesz változó nemzeti történelem, hanem a változó nemzeti történelemből lesz változó nemzeti karakter. Féja pedig... nos, Féja a keleti sztyeppék kozmikus szemléletéből és föderatív hajlamából indul. És megkülönbözteti a szelíd-meditatív ugor és a vad-fantáziadús török vonást.

Babits minden érvet felsorol, ami e karakterizálás ellen megfogalmazható. Mégis bemegy ez elméleti zsákutcába. Olyasmit körvonalaz, amit Horváth. Már csak azért is, mert nagyjából mindketten Aranyra gondolnak. Vagyis szenvedély helyett józanságról, szélsőségesség helyett mértékletességről, ábránd helyett lehetőségről, álom helyett valóságról, „ideál” helyett „reálról” van szó. Meg fellángolás helyett kivárásról, cselekvés és lelkiismeret egységéről. Ami együttvéve nem egyszerűen nemzeti jellemvonás, hanem nemzeti közizlés és közerkölcs is.

Szerb Antal és Németh László pedig mintha egymással vitázna. Kifelé tekint az egyik, befelé a másik. Kifelé a kereső nyugtalanság hajt, ami mindent meghonosít, amit nyugaton talál. De magyarrá lényegítve honosítja meg. Befelé az eredendő kettősség hajt, ami mindent veszélyeztet, amit alkotni képes. A kritikus és parádés magyarról van szó. Az Erdély-trilógia Bethlen Gáboráról és Báthory Gáboráról. Csak egy lépéssel meghosszabbítva: Móriczról és Adyról.

Nehezen lenne tagadható: mindez nem tekinthető szilárd elméleti alapnak. Pedig populáris-esszéisztikus-publicisztikus irodalomtörténetek és kvázi-irodalomtörténetek,

irodalomtörténeti vázlatok épülnek rá, vagy legalábbis beépülnek ilyen irodalomtörténetekbe.

Ennek első változata a Babits Mihály vonzásában (a Babits-iskolában) és később az úgynevezett urbánus táborban kibontakozó, a magyar és európai fejlődés egységét kutató esszéisztika és publicisztika. Babitsról csak röviden. Az adott vizsgálódásban két vonás fontos. Az egyik az irodalom értékére vonatkozó következtetés. Az egyes irodalmi mű rangját a világirodalom áramlataival való azonosság adja. Az egyes nemzeti irodalom rangját az önálló karakterisztikum, saját arculat. Ettől lesz minden nemzeti irodalom önálló szöveg a világirodalom énekkarában. A másik a nagy Nyugat-nemzedék irodalmi őskeresése. Főként a kései Arany, a zseni a nyárspolgár álarcában és a „harmadik” Vörösmarty, a lelki egyensúlyában megrendült poéta.

Babits és a nagy Nyugat-nemzedék irodalomtörténetét Szerb Antal írja. Az „esszéista nemzedékből” való, a legtudományosabban felkészült szellemtörténész. Tudománytörténeti helye a *Minerva* körül lehetne. Ez összefüggésben való tárgyalását művének pompás esszé-jellege és szándékának nem tisztán szaktudományos minősége teszi lehetővé. Láttuk már: a szellemi értékek iránti lojalitás ápolása a szétdarabolt nemzettestben. Ilyesmit ír elő a díjnyertes munka számára az *Erdélyi Helikon* pályázata is. Erzékeltesse az európai irodalommal való kapcsolatot és a magyar zseni egyedi arcát. Ezért is van művében irodalmi fejlődésszerkezet és nemzeti jellemrajz egyszerre, egymást erősítve jelen. A fejlődésszerkezet alapja, hogy a magyar irodalom az európai irodalom kicsinyített mása. Szerkezeti szépségét az adja, hogy minden ott van benne, ami Európában is fontos. Mozgását az elszakadás és felzárkózás ritmusváltása szabályozza. Humanizmus, felvilágosodás, romantika, Nyugat-mozgalom. Ezen belül is a fejlődés két nagy kiigazítója: Kazinczy és Babits. Babits ez irodalomtörténet valóságos centruma. Hagyományos, dunántúli, katolikus magyarság. Antikon nevelt európai műveltség. Szerb eszménye is a görög–latin, francia–angol, nem germán Európa. A jellemrajz alapja, hogy a magyar zseni az európai források nyugtalan keresője. Távoli egyetem vándorai a középkorban; protestáns peregrinusok az újkor hajnalán; irodalmár testőrök a megújulás ígézetében; nyugatos költők a század elején. Minden európaikat hazahoznak messziről, mindent magyarrá tesznek itthon. Ebből fakad a nemes paradoxon: a leginkább európaiak a leginkább magyarok. Mindez összegződik a *Nyugat* és Babits irodalmi forradalmában.

Ezt fordítják és haladják meg, radikalizálják a *Szép Szó* publicistái a harmincas évtized második felében. Főként Ignó Pál és Fejtő Ferenc. Ignó támad Babits és Schöpflin ellen. Oly indulattal, ahogy csak családon belül szokás. Hogy Babits *Nyugata* az irodalmi forradalmat szalonképes neoklasszikává süllyesztette. Az irodalom saját, független politikája helyett a politika saját, függő irodalmát műveli. Fejtő egyértelműen határolódik el a klasszicizáló *Nyugattól* és a népies *Választól*. A *Nyugat* humanizmusa nem elég radikális. A *Válasz* radikalizmusa nem elég humanista és nem elég baloldali. Kvázi-irodalomtörténeti koncepcióvázlat ez. Vissza az irodalmi, sőt, irodalmi-társadalmi forradalomhoz. A liberalizmus radikalizálásához, gazdasági, szociális, világpolgári továbbfejlesztéséhez. Az induló *Nyugathoz* és a *Huszdik Századhoz*. Ady és Jászi szelleméhez. Ebben pedig látens formálódik egy Babits Mihály-norma helyett egy József Attila-norma.

Ennek második változata a Szabó Dezső vonzásában (a Szabó-iskolában) és később az úgynevezett népi táborban kibontakozó, a magyar fejlődés különállását vizsgáló esszéisztika és publicisztika. Ezt folytatja – magas szinten – Németh László és – nem

magas szinten – Féja Géza. Szabó és Németh életművének e műfajban is dokumentálódó szuggesztív zsenialitása nehezen lehetne vitatható. Ahogy az sem, hogy koruk legműveltebbjei. Am ez nem ment fel a gondolatmenetek – szigorúan a szövegekre támaszkodó – felidézésétől.

Szabóról csak röviden. Nem *Az elsodort faluról* van szó. Hanem a század második és harmadik évtizedében születő esszéisztikáról. Történelmünk az eredeti, magyar-faji és nem eredeti, idegen-európai elem harca. Elfojtások és feltörések egymást váltása. A szentté lett István és pogánynak maradt Koppány az alappélda. A behozott kereszténység, a Habsburg barokk és a orosz XIX. század az idegen-európai elem elfojtó gesztusa. Dózsa forradalma, a születő protestantizmus, Berzsenyi, Katona, Kemény, Madách jelentkezése a magyar-faji elem feltörő gesztusa. A zsidó, német, szláv asszimilációra, a századvég haláltrinitására válaszol Ady szellemi-faji forradalma. Vagyis romlás Berzsenyi és Ady között. De remény Berzsenyiben és Adyban. E vázlat út át Németh László és Féja Géza irodalomtörténeti vízióján.

Németh László koncepcióját Szabó Dezsőn túl Szekfű Gyula az asszimilációra vonatkozó aggódo kérdése és Farkas Gyula az asszimilációról írott kétes könyve is inspirálja. Annak a történetét írja meg – *Kisebbségben* című röpiratában –, amit Szabó orosz évszázadnak nevez – Berzsenyi és Ady között. Csak meghosszabbítva Adyn túl is, az akkori máig. Itt is Berzsenyi és Ady faji forradalma. De a hangsúly nemcsak rájuk esik. Hanem a két nagy megrontóra, Kazinczyra és Babitsra is. Az elsőre, mert kiiktatja a Berzsenyi hozta, a másodikra, mert temetni akarja az Ady hozta fejlődési lehetőséget. Emögött egy néhány évvel korábról, a *Magyarság és Európa* című nagyesszéből származó tragikus történelmi látomás. Virágzó középkorra török pusztítás. Nyomás alatt felnövő XVI. és XVII. század. Am szakadás és földcsuszamlás a XVIII. században. De nyomás és földcsuszamlás alatt – ellenállásként – némelyekben megnövekszik-visszatér a régi magyarság fajhője és szeszfoka. Pontosán Berzsenyi és Ady, a XVIII. század vége és a XX. század eleje között. '94-ben, '49-ben, '19-ben három katasztrófa. De az első Berzsenyit, a második Keményt, a harmadik Szabót küldi felszínre. Így jön létre Berzsenyi és Ady között a fuldokló irodalomtörténete. Asszimilációs hullámok köré komponálva. Az első '48-ba torkollik, a második '67-hez, a harmadik '19-hez vezet. E folyamatban áll szemben egymással mély, híg és jött magyarok hármasa. Ady után pedig megindul a magyarság csendes reconquistája. Irodalomtörténeti létküzdelem a megrontó Kazinczy és Babits között. Két karikatúra. Az első a reconquista előhírnökeit pusztítja. Menekülnek tőle a nehéz fajsúlyúak. A második a reconquista feltörését sorvasztja. Támogatja a szellemi-irodalmi asszimilációt. A kettő között detronizáltatik Vörösmarty és Arany. Vagyis cáfoltatik a *Nyugat* irodalmi őskeresése. A valódi fejlődés Keménytől Adyhoz és Szabóhoz vezet. Feltörés az abszolutizmus ellen, alappélda a visszahódítás kezdetén, fontos útmutatás a visszahódításban. E koncepció szinte karikatúra- vagy pamfletszerű folytatását adja Féja Géza három kötetes irodalomtörténete. Am ez itt már nem tárgyalható.

Eddig a vázlat az önelvűségre törekvő tudományosság és a tragikus történelmi korszakforduló, főként Trianon okozta erkölcsi-szellemi kihívásra adott populáris-esszéisztikus-publicisztikus válasz minőségeiről a hazai irodalomtörténet-írásban. Ugy tűnik, mintha az utóbbi, ha nem is sodorta el az előbbi, legalábbis elterelte róla a figyelmet a szélesebb olvasóközönségben. Pedig Thienemann Tivadar '21-ben, *A magyar történetírás új útjai* című fontos tudomány-módszertani antológiában sokrétűen fogalmaz. Mármost az önelvű tudományosság lehetőségeit illetően. Nyit az „irodalmiság” és

a mű–olvasó viszony korszerű elemzése felé: „Irodalombölcseletnek is nevezhetnők ezt a felfogást, mert az irodalmat önmagából, saját szubsztanciájából igyekszik megérteni és az irodalom legsajátabb adottságának az „irodalmiságnak” kifejlését keresi az irodalomtörténetben... az irodalom társadalmi jelenség, ...benne cselekvő része van az alkotón kívül annak a másiknak, az olvasóközönségnek is, amelynek tudatában az alkotó lelkéből kiszakadt mű megjelenik, tovább él és fennmarad. Az „irodalmiság” tehát íráshoz és olvasáshoz kötött társadalmi jelenség.”

Babits Mihály '39-ben, érezvén a közelgő veszedelmet, újfogalmazza a szellemi hagyomány megőrzésének eszményét: „A magyar ma hivatást teljesít avval is, ha ragaszkodik ősi, nemes és termékeny lomhaságához. Körülöttünk az újítások jelszavai zúgnak... jaj a magyarnak...ha átalakul s játékává züllik a megingott élet zavaros erőinek... Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak... mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább magát. Nem átváltozásra, magunkból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunkbaszállásra.”

Németh László '39-ben, ugyancsak érezvén a közelgő veszedelmet, újfogalmazza a szellemi visszafoglalás szolgálatának kötelességét: „A magyar író legyen a mélymagyarság szava. Ha irodalmunk hibás fejlődésű, ne ijedjünk meg a tabula rasától... Ne hagyjuk cserben a magyarság mellett működő erőket, folytassuk Budapest meghódítását s az ország ébresztését – de készüljünk föl olyan évekre is, amelyekben talán 1795-nél, 1849-nél és 1919-nél is súlyosabb körülmények közt kell nemzetünkben a lelket tartani.”

Nos, a '45-ös fordulat mindegyik változatot elsodorta. Hogy folytatódott-e valamely formában, kutatás tárgya lehetne. De ahogy XIX. századi realista regényírók művüket befejezni szokták: ez már egy másik történet.

